

AFFIKSATSIYA (MORFOLOGIK USUL) YORDAMIDA OT YASALISHNING MODELLARI

Toshmuqumova Charos Saidaxmad qizi

Samarqand Davlat Chet Tillar instituti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada affiksatsiya, ya'ni morfologik usul orqali ot yasash jarayoni va uning asosiy modellari tahlil qilinadi. So'z yasash tizimida affikslarning o'rni, ularning funksional va semantik xususiyatlari yoritiladi. Shuningdek, o'zbek tilida keng qo'llaniladigan ot yasovchi affikslar va ular yordamida hosil bo'ladigan modellarning struktur tiplari misollar asosida ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijasida affiksatsiya orqali ot yasashining samaradorligi va til taraqqiyotidagi ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so'zlar: affiksatsiya, morfologik usul, so'z yasalishi, ot yasalishi, yasovchi affiks.

Til — jamiyatning eng muhim aloqa vositasi bo'lib, uning boyligi va rivojlanish darajasi, avvalo, lug'at tarkibining kengligi va yangilanib borishi bilan belgilanadi. Har bir tilning leksik boyligi esa so'z yasalishi jarayoni orqali muntazam ravishda boyib boradi. So'z yasalishi tilshunoslikning muhim bo'limlaridan biri sifatida yangi so'zlarning hosil bo'lish yo'llari, usullari va qonuniyatlarini o'rganadi. Ayniqsa, morfologik usul — affiksatsiya yordamida so'z yasalishi o'zbek tilida eng faol va mahsuldor usullardan biri hisoblanadi [1]. Affiksatsiya orqali yangi so'zlar, xususan, otlar hosil qilish jarayoni tilning ichki imkoniyatlarini namoyon etadi. Bu usulda so'z yasovchi qo'shimchalar asos so'zga qo'shib, yangi leksik birlikni yuzaga keltiradi hamda uning ma'nosini boyitadi yoki o'zgartiradi. Natijada, tilning lug'at tarkibi kengayadi va nutq ifodaliligi oshadi. O'zbek tilida ot yasalishi affiksatsiya orqali turli modellarda amalga oshadi. Ushbu modellarning o'rganilishi nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham muhimdir. Chunki ular til tizimidagi qonuniyatlarni ochib berishga, shuningdek, so'z boyligini samarali o'zlashtirishga yordam beradi. Mazkur maqolaning maqsadi affiksatsiya yordamida ot yasashining asosiy modellari, ularning struktur va semantik xususiyatlarini tahlil qilishdan iborat.

So'z yasalishi tilning leksik tizimini boyituvchi asosiy omillardan biri bo'lib, u yangi so'zlarning hosil bo'lish jarayonini o'rganadi. Tilshunoslikda bu jarayon derivatsiya deb ham yuritiladi va u tilning ichki imkoniyatlari asosida yangi leksik birliklar yaratishga xizmat qiladi [2]. Har qanday til taraqqiyoti,

avvalo, uning lugʻat tarkibining kengayishi bilan bogʻliq boʻlib, bu jarayonda soʻz yasallishining oʻrni beqiyosdir. Soʻz yasallishi orqali nafaqat yangi soʻzlar hosil qilinadi, balki mavjud soʻzlarning maʼno doirasi ham kengayadi. Bu esa nutqning aniqligi va ifodaliligini taʼminlaydi. Oʻzbek tilida soʻz yasallishining bir necha usullari mavjud boʻlib, ular orasida affiksatsiya, kompozitsiya va leksik-semantik usullar muhim ahamiyatga ega. Shulardan affiksatsiya usuli eng faol va keng qoʻllaniladigan usul hisoblanadi [3].

Affiksatsiya — bu asos soʻzga turli qoʻshimchalar qoʻshish orqali yangi soʻz hosil qilish jarayonidir. Ushbu usul morfologik soʻz yasallishining asosiy koʻrinishi boʻlib, unda soʻzning shakli va maʼnosi oʻzgaradi. Affikslar soʻzning oldiga (prefiks), oʻrtasiga yoki oxiriga (suffiks) qoʻshilishi mumkin, ammo oʻzbek tilida asosan suffiksatsiya, yaʼni qoʻshimchalar orqali soʻz yasash keng tarqalgan. Affiksatsiya yordamida hosil qilingan soʻzlar til tizimida muhim oʻrin egallaydi, chunki ular yangi tushunchalarni ifodalash imkonini beradi [4]. Bu jarayon tilning mahsuldorligini oshiradi va uning rivojlanishiga xizmat qiladi. Affikslar yordamida soʻzning grammatik kategoriyasi ham oʻzgarishi mumkin, masalan, feʼldan ot yoki sifatdan ot yasash holatlari bunga misol boʻla oladi. Ot yasallishida affikslar asosiy vosita sifatida xizmat qiladi. Ular yordamida predmet, hodisa, shaxs, kasb yoki holatni ifodalovchi yangi otlar hosil qilinadi. Yasovchi affikslar asos soʻzning maʼnosiga yangi semantik qirralar qoʻshadi va natijada yangi leksik birlik yuzaga keladi. Oʻzbek tilida ot yasovchi affikslar juda koʻp boʻlib, ular turli maʼno guruhlarini ifodalaydi. Masalan, kasb-hunar bildiruvchi, joy bildiruvchi, shaxs bildiruvchi affikslar mavjud. Bu affikslar yordamida hosil qilingan otlar nutqda keng qoʻllaniladi va tilning boyligini namoyon etadi. Shuningdek, affikslar yordamida yasalgan otlar tilning tizimli tuzilishini koʻrsatadi. Ular maʼlum modellarga asoslangan holda hosil boʻlib, bu modellarning oʻrganilishi tilshunoslik uchun muhim ahamiyatga ega [5]. Ot yasovchi affikslar oʻz vazifasi va semantik xususiyatlariga koʻra bir necha turlarga boʻlinadi. Ular orasida eng keng tarqalganlari shaxs bildiruvchi, kasb-hunar bildiruvchi, joy bildiruvchi va abstrakt tushunchalarni ifodalovchi affikslardir. Masalan, shaxs bildiruvchi affikslar orqali maʼlum faoliyat egasini ifodalovchi otlar hosil qilinadi. Kasb-hunar bildiruvchi affikslar esa insonning kasbi yoki faoliyat turini bildiradi. Joy bildiruvchi affikslar yordamida makon va hudud nomlari yasalladi, abstrakt maʼno bildiruvchi affikslar esa tushuncha va holatlarni ifodalaydi [6]. Bu affikslarning har biri oʻziga xos semantik yuklamaga ega boʻlib, ular orqali hosil qilingan otlar tilning mazmun jihatdan boyishiga xizmat qiladi. Shu bois, ularni tizimli ravishda oʻrganish muhim hisoblanadi. Affiksatsiya yordamida ot yasallishi maʼlum modellarga asoslanadi. Bu modellarda asos soʻz va yasovchi affiks oʻzaro birikib, yangi soʻz hosil qiladi. Har bir model oʻzining struktur va

semantik xususiyatlariga ega bo'lib, ular til tizimida muayyan qonuniyat asosida shakllanadi. Masalan, fe'l asosiga affiks qo'shish orqali harakat nomini bildiruvchi otlar hosil qilinadi, yoki sifat asosiga affiks qo'shilib, abstrakt tushunchani ifodalovchi otlar yasaladi. Bu modellarning o'ziga xosligi shundaki, ular tilning ichki qoidalariga bo'ysunadi va keng qo'llanilish imkoniyatiga ega. Affiksatsiya modellari tilning mahsuldorligini ko'rsatadi va yangi so'zlar yaratishda muhim rol o'ynaydi. Ularni o'rganish orqali so'z yasallish tizimining umumiy qonuniyatlarini aniqlash mumkin.

Affiksatsiya orqali hosil qilingan otlar nafaqat struktur jihatdan, balki semantik jihatdan ham o'ziga xos xususiyatlarga ega. Struktur jihatdan ular asos va affiksdan tashkil topgan bo'lsa, semantik jihatdan yangi ma'no kasb etadi. Har bir model ma'lum bir ma'no doirasini ifodalaydi. Masalan, ba'zi modellarda harakat natijasi, boshqalarida esa kasb yoki shaxs ma'nosi ustun bo'ladi. Bu esa modellarning semantik differensiyasini ko'rsatadi. Shuningdek, struktur xususiyatlar orqali so'zning qanday shakllanganini aniqlash mumkin. Bu esa tilshunoslikda so'z yasallish jarayonini **chuqurroq o'rganishga yordam beradi [7].**

Xulosa. Affiksatsiya yordamida ot yasallishi o'zbek tilida muhim va samarali usullardan biridir. U tilning lug'at boyligini oshirish, yangi tushunchalarni ifodalash va nutqni boyitishda katta ahamiyatga ega. Affiksatsiya orqali hosil qilingan modellarning o'rganilishi tilshunoslikda muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Ular tilning ichki qonuniyatlarini ochib berishga yordam beradi va so'z yasallish tizimini yaxshiroq tushunishga imkon yaratadi. Shu bois, affiksatsiya va uning yordamida ot yasallish modellari tilshunoslik tadqiqotlarida muhim o'rin tutadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Hojiyev A. O'zbek tili so'z yasallishi – Toshkent: O'qituvchi, 1985. – 45–78-betlar.
2. G'ulomov A., Asqarova M. Hozirgi o'zbek adabiy tili – Toshkent: O'qituvchi, 1987. – 112–140-betlar.
3. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining izohli lug'ati – Toshkent: Fan, 2006. – 25–40-betlar.
4. Ne'matov H., Bozorov O. Tilshunoslik asoslari – Toshkent: Fan, 1992. – 90–115-betlar.
5. Abdurahmonov G'. Hozirgi o'zbek adabiy tili grammatikasi – Toshkent: Fan, 1996. – 130–155-betlar.